

גם את העולם נתן בליבם

רִאִיתִי אֶת הָעֵינָן אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְבִנֵי הָאָדָם לַעֲנוֹת בּוֹ: אֶת הַכֹּל עָשָׂה יָפָה בָּעֵתוֹ גַּם אֶת הָעֹלָם נָתַן בְּלִבָּם מִבְּלִי אֲשֶׁר לֹא יִמָּצֵא הָאָדָם אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים מֵרֵאשִׁית וְעַד סוֹף: (קהלת ג יא-י).

יָדַעְתִּי כִּי אֵין טוֹב בָּם כִּי אִם לְשִׂמּוֹחַ וְלַעֲשׂוֹת טוֹב בְּחַיָּיו: וְגַם כָּל הָאָדָם שִׂיאָכֵל וְשִׂתָּה וְרָאָה טוֹב בְּכָל עֲמָלוֹ מִתַּת אֱלֹהִים הִיא: (שם יב-ג).

קהלת רבה פרשה ג פסוק יא – הכל יפה ובעתו אך נעלם

"את הכל עשה יפה בעתו" – רבי ברכיה אמר רבי אבהו בשם רבי אלעזר: מחלוקת שהיתה בין רחבעם וירבעם, בין דוד ושבע בן בכרי ראויה היתה להיות. אלא אמר הקב"ה: עדיין לא נבנה בית המקדש ואני מכניס מחלוקת במלכות בית דוד? אלא יבנה בית המקדש ואחר כך מה דיהא בסופו יהא (רבי אומר אפילו לדבר עבירה "יפה בעתו").³

ר' בנימין בשם רבי לוי אמר: "גם את העולם נתן בלבם" – אהבת עולם נתן בלבם.⁴ אמר רבי יונתן: פחדתו של מלאך המות נתן בלבם.⁵

נחמיה בריה דר' שמואל בר נחמן אמר: והנה טוב מאד – והנה טוב, זה אדם, והנה טוב – זה יצר טוב, מאד – זה יצר הרע. וכי יצר הרע טוב מאד? אלא ללמדך שאילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד בנים, שכן שלמה אומר: "כי היא קנאת איש מרעהו" (קהלת ד ד).⁶

¹ לאחר שסיים את הפיוט: "לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים: עת ללדת ועת למות ... עת לאהב ועת לשונא עת מלחמה ועת שלום", עובר קהלת לאחד הקטעים הפילוסופיים שבמגילה, לאך א לפני שהוא 'מגניב' עוד פסוק פסימי: "מה יתרון העושה באשר הוא עמל". קהלת הוא כידוע ספר עם רוח פסימית למדי: "הבל הבלים, הכל הבל" (א ב), "יוסיף דעת יוסיף מכאוב" (א יח), "מה יתרון העושה באשר הוא עמל" (ג ט), "מקרה בני האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד להם" (ג יט), "כי מה יותר לחכם מן הכסיל" (ו ח), "על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רע" (ח יא), "מקרה אחד לצדיק ולרשע" (ט ב), "כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה" (ט י) ועוד ועוד כיוצא בהנה. אם נאמץ את דרשת ר' יונתן בשיר השירים רבה א י: "שיר השירים כתב תחילה ואח"כ משלי ואח"כ קהלת ... כשאדם נער אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משלות, הזקין אומר דברי הבלים", הרי לנו העולם מנקודת מבטו של אדם זקן ופסימי שראה הרבה בחייו ושום דבר 'לא קנה אותו'. ומה ה'מורשת' שלו לדור הצעיר? העולם הוא דבר מופלא מעין כמוהו, כך גם שכל האדם ורוחו שמבקשים לחקור את נפלאות העולם, אבל אין סיכוי שיצליחו בכך. ועם כל זאת, בין ההבלים והפסימיות, יש פסוקים אופטימיים בקהלת ויש גם פסוקים פילוסופיים לא מעטים וזה אחד מהם.

² קהלת לא משאיר לנו רגע לנוח או 'לקחת אוויר' ומיד ממשיך במסקנה שלו, שאם כך הוא העולם וזה מקומו ויכולותיו של האדם בעולם, אין לאדם אלא לשמוח ולעשות טוב (נראה שאין הכוונה לטוב מוסרי כאן, אלא להנאות החיים) ולדעת שגם זה בעצם מתת אלוהים. אבל אנחנו רוצים לחזור לפסוקים לעיל, בפרט למילים שבפסוק יא: "גם את העולם נתן בלבם מבלִי אֲשֶׁר לֹא יִמָּצֵא הָאָדָם אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים". ניתנו בנו הסקרנות והשכל לחקור את העולם.

³ מוטיב משלים למוטיב שבחרנו לכותרת הדף, הוא המוטיב: 'את הכל עשה יפה בעיתו', שראוי לדף בפני עצמו. ראו דרשות קודמות בקהלת שם על מוטיב זה, כגון: "בעונתו נברא העולם, לא היה ראוי להיבראות קודם לכן אלא לשעתו נברא" – שמעניין להשוות עם מוטיב "בריאת הזמן" בפיסיקה המודרנית. ובדרשה אחרת: "היה ראוי אברהם להיבראות קודם אדם הראשון, אלא אמר הקב"ה: ... הריני בורא אדם ואם יקלקל זה יבוא אברהם אחריו ויתקן", או: "ראויים היו ישראל בשעה שיצאו ממצרים שתיתנו להם תורה, אלא אמר הקב"ה: עדיין לא בא זיוון של בני משעבוד טיט ולבנים", ועוד. בחיבור שני המוטיבים, נקבל את הסדר הבא: דבר ראשון שנתן אלהים לבני האדם הוא היכולת לענות ולהתבונן בעולם ומכאן זה לשאול: האמנם הכל נעשה יפה בעיתו? מה הועילה דחיית המחלוקת בין יהודה וישראל, רחבעם וירבעם, לאחר בניין בית המקדש? למה צריך היה אדם הראשון לקלקל? האמנם עת לכל לפי המידה הראויה או שמא עת לכל באופן שרירותי? המוטיב הגובר הוא "את העולם נתן בלבם" ובו נתמקד.

⁴ אהבת העולם. שבני האדם אוהבים את העולם הזה שבו הם חיים. כחלק מבריאת העולם נטע הקב"ה בבני האדם את אהבת העולם הזה! ראו בפרט אהבת הילדים / הבנים, כגון פירושים על הפסוק בירמיהו יג א: "כי נער ישראל ואוהבה". כגון פירוש הסולם לזוהר חדש – שמות פרשת תרומה: "מי שהוא בכעס, יביאו אליו נער וישקוט כעסו, ויחזור להיות בשמחה, וישום עצמו כילד, ואז הכל הוא בשמחה. ועל סוד זה כתוב, כי נער ישראל ואוהבה. אין אהבה וחביבות חוץ מבילד".

⁵ ראו הנוסח במדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור ט: "אמר ר' יונתן: פסידתו של מלאך המות נתן בלבם". שתי הגרסאות מעניינות, אך השאלה היא אם הפחד המתמיד מהפסדו הקרוב של המוות הוא גורם משתק או דווקא מעורר לעשייה? נראה שהכוונה כאן יותר לשני. אי ידיעת רגע המוות מדרבנת את האדם לנצל כל רגע וליצור דברים שיישארו אחריו. ויש גם שיטה שלישית של העלמת יום המיתה שמחייבת את האדם לעשות תשובה כל יום, כמאמר חז"ל באבות דרבי נתן נוסח ב פרק כט, שנביא להלן, שמבוסס גם הוא על פסוק מקהלת: "בכל עת יהיו בגדיך לבנים".

⁶ ראו קהלת ד ד: "וְרִאִיתִי אֶנִּי אֶת כָּל עֲמָל וְאֶת כָּל פְּשָׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה כִּי הִיא קִנְיָתָהּ אִישׁ מִרְעָהּ גַּם זֶה הִבֵּל וְרַעְיוֹת רֹחַ". קנאת איש מרעהו היא עוד "הבל" של קהלת, או בניית העולם? ע"פ, זה המוטיב שיצר הרע והקנאה גורמים לאדם ליצור ולבנות ולפתח את העולם (וגם לכתוב כקהלת ואחרים: קנאת סופרים תרבה חכמה). ראו גם פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) קהלת פרק ג פסוק יא: 'גם את העולם נתן בלבם. ר' ברכיה בשם ר' יוסי ב"ר נהוראי אמר נתן בלב האדם תיקונו של עולם, לבנות בנינים ולנטוע נטיעות ולישא אשה ולהוליד בנים', הבכורה של מוטיב זה שייכת למדרש בראשית רבה פרשה ט על הפסוק: "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד". ראו שם הדף והנה טוב מאד. ושם טוב מאד הוא לא רק היצר הרע כי אם גם מדת הייסורים, גיהנום, מלאך המוות, פורענות ושאר 'מרעין בישין' שצריכים להביא את האדם לפחד (כדרשת ר' בנימין לעיל), או דווקא לפעולה ועשייה, כדרשת ר' נחמיה ואחרים שנראה להלן.

ר' ברכיה ורבי אבהו בשם ר' יונתן אמר: "גם את העולם נתן בלבם" - אהבת עולם נתן בלבם, אהבת תינוקות נתן בלבם.⁷ משל למה הדבר דומה? למלך שהיו לו שני בנים: אחד גדול ואחד קטן. הגדול מכבד והקטן מטנף.⁸ אעפ"כ הוא אוהב את הקטן יותר מן הגדול.⁹ א"ר אחווה בריה דר' זירא: קעלם - הועלם מהם שם המפורש. משל למלך שעשה סעודה, זימן אורחים. משאכלו ושתו אמרו לו: תן לנו חרבות ורמחים ונשחק בהם. נתן להם שבישתא דהדס והיכו אלו את אלו ופצעו אלו את אלו.¹⁰ אמר המלך: ומה אני נתתי לכם שבישותה של הדס כך עשיתם, אילו נתתי לכם חרבות ורמחים על אחת כמה וכמה! כך אמר הקב"ה: ומה אם שעה שהעלמתי מהם שם המפורש הם הורגים בכינוי, אילו נתתי וגיליתי להם שם המפורש על אחת כמה וכמה...¹¹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת קדושים סימן ח – עשייה ומדע מצטבר

"כי תבואו אל הארץ ונטעתם" - אמר להם הקב"ה לישראל: אעפ"י שתמצאו אותה מליאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא הוזהירין בנטיעות, שנאמר: "ונטעתם כל עץ מאכל". כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם נטעו לבניכם. שלא יאמר אדם: אני זקן ולמחר אני מת, ולמה אני יגע בשביל אחרים? אמר שלמה: "את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם" (קהלת ג יא). קעלם כתיב, למה? אילולי שהעלים הקב"ה מבני אדם יום המיתה, לא היה אדם לא בונה, ולא נוטע; שהיה אומר למחר אני מת, למה אני עומד ליגע בשביל אחרים? לפיכך העלים הקב"ה לבות בני אדם מן המיתה, שיהא אדם בונה ונוטע. זכה - יהיה לו, לא זכה - לאחרים.¹²

מדרש תהלים (שוחר טוב, בובר) מזמור ט – העלמת יום הדין ויום המיתה

"גם את העולם נתן בליבם". העלם כתיב חסר ו' - העלים הקב"ה מבריותיו יום המות ויום הדין. אמר דוד: ריבונו של עולם, על שהעלמת אותו ממני, אני אומר שירה: "למנצח על עלמות לבן" - על העלמת שנת יום המיתה ויום הדין.¹³

⁷ "העולם" כתוב בפסוק בכתב חסר: קעלם, וזה בסיס למספר דרשות שנראה להלן. כאן הדרשה היא על "קעלם" - תינוקות.

⁸ הגדול שומר על סדר וניקיון בבית ועוזר לכבד את הבית, והקטן, התינוק כל הזמן מלכלך ומבלגן.

⁹ ראו מקבילה ב מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור ט: "למנצח על מות לבן. זהו שאמר הכתוב: את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם (קהלת ג יא) - ר' ברכיה בשם ר' יונתן אמר: אל תקרי העולם אלא קעלם, אהבת עוללים נתן בלבם של אבותיהם. משל למלך שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן, הגדול מכובד, והקטן מטנף, ואף על פי כן אוהב את הקטן יותר מן הגדול". מעניין שמוזכר "אבותיהם" ולא "אמותיהם". נראה שהילדים הגדולים לא יסכימו לאפליה זו. ראו אגב הסיפור על אבא חלקיה בגמרא תענית כג ע"ב שהעדיף במתן האוכל את הבן הצעיר על פני המבוגר, אבל זה משום שהגדול מצוי בבית ואילו הקטן הולך ללמוד בבית הכנסת. נראה ששם מדובר על גילאים אחרים (מבוגרים יותר).

¹⁰ ראו שְׁבִשְׁבָת (ענף) של הדס במדרש בראשית רבה נט ה על ר' שמואל בר יצחק שהיה רוקד עם שבשבת של הדס לפני הכלה.

¹¹ בקטע שהשמטנו מאריך המדרש בסיפורים על אנשים שידעו את השם המפורש והשתמשו בו באופן הרסני וכן על אנשים שנמנעו מלמסור אותו לבלתי ראויים. סוף דבר, שהשם המפורש נעלם וזהו "העולם" שכתוב בכתב חסר - שנעלם. ראו שם בסוף המדרש: "בראשונה היו מוסרין אותו לכל אדם, וכשרבו הפושעים התקינו שלא יהו מוסרין אותו אלא לצנועים שבכהונה. והצנועין שבכהונה היו מבליעין אותו בתוך נעימת הכהנים. וא"ר טרפון: פעם אחת עליתי עם שמשון אחי אמא על הדוכן והייתי אזני כלפי כהן גדול והבליעו בתוך נעימת הכהנים. וא"ר טרפון: פעם אחת שמעתי ונפילתי על פני. הקרובים שכשהם שומעין אותו נופלים על פניהם ואומרים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. אלו ואלו לא היו זזין משם עד שעה שנתעלם מהם, שנאמר (שמות ג') זה שמי לעולם - לעלם כתיב. וכל כך למה? מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף". ראו עוד רש"י מסכת סוכה דף מה עמוד א, ד"ה: "אני והו". ומי באמת הרג אדם בשם המפורש? משה את המצרי ((שמות רבה א ל). ומי ניצל בשם המפורש? דוד (מדרש תהלים מזמור יח).

¹² וההמשך שם בסיפור על אדרינוס המלך שהיה עובר למלחמה ומצא זקן אחד שהיה נוטע נטיעות של תאנים ושאל אותו למה הוא טורח ומתייגע לאחרים ותשובתו של הזקן: "הריני נוטע, אם אזכה אוכל מפירות נטיעתי, ואם לא יאכלו בני". ראו דברינו [כי תבואו אל הארץ ונטעתם](#) בפרשת קדושים, שם הבאנו את סיפור זה במלואו (מתוך מדרש ויקרא רבה כה ה). מדרש זה ורבים אחרים מפתחים את המוטיב שכבר ראינו בקצרה במדרש קהלת רבה לעיל שהעלמת יום המיתה, נתפסת כדבר חיובי ומעורר לעשייה. סופו של הזקן בסיפור שם, אגב, הוא שהוא עצמו זכה לאכול מפירות העץ שנטע! העלמת ימי חיינו בעולם, אפשר לומר תעלומת מציאותנו בעולם הזה, מניין באנו ולאן אנו הולכים ואימתי, מביאה באופן פרדוכסלי-מה, דווקא לעשייה, בנייה ונטיעה. אולי גם לחקר תעלומת העולם. ויש כאן גם חשבון פשוט של הכרה במה שקבלת מהדורות הקודמים כפי שהזקן עונה לאדריאנוס: "כשם שיגעו לי אבותי כך אני יגע לבני". 'העולם' שנתן הקב"ה בלב כל אדם הוא היותו חוליה בשרשרת המעשה והידע.

¹³ תעלומת יום המוות לא רק מביאה לעשייה ולתיקון העולם (העלום), אלא גם לאמירת שירה לפני הקב"ה. בכך שונים מדרשים אלה באופן ברור ממדרש כגון זו שבאבות דרבי נתן נוסח ב פרק כט (שהזכרנו לעיל בקצרה): "ושוב יום אחד לפני מיתתך. מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס שהיה אומר לתלמידיו שובו לפני מיתתכם יום אחד. אמרו: וכי אדם יודע אימתי ימות שיעשה תשובה? אמר להם: בכל יום יאמר אדם היום אעשה תשובה שמא אמות למחר. נמצאו כל ימיו באים בתשובה. וזה פירושו של דבר: בכל עת יהיו בגדיך לבנים (קהלת ט ח)". מדרשים אלה יוצרים עימות בין דברי קהלת בעניינינו: "גם את העלם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף", ובין דבריו בפרק ט פסוק ח: "בכל ית יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר". אמנם, לא חסרות סתירות בספר קהלת. אבל בפשט הפסוקים הנ"ל אין בהכרח סתירה, בפרט בשל התוספת

רש"י על הפסוק – האם בידיעה קולקטיבית אפשר להבין את סוד העולם?

גם את העולם נתן בלבם וגו' - גם את חכמת העולם אשר נתן בלב הבריות, לא נתן הכל בלב כל אחד ואחד, אלא זה קצת וזה קצת, כדי שלא ימצא האדם את כל מעשה הקב"ה לדעת אותו, ולא ידע את עת פקודתו ובמה יכשל, כדי שיתן לב לשוב. שידאג ויאמר: היום או מחר אמות, ולכך כתוב כאן העלם חסר - לשון העלמה. שאם ידע האדם יום מיתתו קרובה, לא יבנה בית ולא יטע כרם. לכך הוא אומר שהכל יפה עשה בעתו - זה שיש עת למיתה, דבר יפה הוא, שסומך האדם לומר שמא עדיין עת מיתתי רחוק ובונה בית ונוטע כרם. וזו יפה - שנעלם מן הבריות.¹⁴

מסכת ברכות דף מג עמוד ב – כל אדם ואומנותו

ואמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: מאי דכתיב: "את הכל עשה יפה בעתו"? מלמד שכל אחד ואחד יפה לו הקדוש ברוך הוא ואומנתו בפניו.¹⁵

אבן עזרא קהלת פרק ג (יא) – מתעלמים מזמניות החיים

את הכל – הכרתי, שהכל עשה האלהים יפה בעתו: המות בעת הזקן וכל דבר בעתו, על פי מתכונת החכמה העליונה. ומלת עולם בכל המקרא לא מצאנוה כי אם על זמן ונצח וכן: "אלוהי עולם ה' " - כמו אלוהי נצח. או "אלוהי קדם" וכן: "ומתחת זרועות עולם". וענין: "גם את העולם נתן בלבם", שבני אדם מתעסקים כאילו יחיו לעולם, ובעבור התעסקם לא יבינו מעשה האלהים מראש ועד סוף. ויש מפרשים כי זה העולם כמו שהוא בלשון קדמונינו ז"ל והענין תאות העולם.¹⁶

ספר העיקרים מאמר ג פרק לא – עשייה משולבת בשמחה

... אמר אחר כך: "ראיתי את הענין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו", כלומר: ראיתי המעשים שנתן אלהים לבני האדם להשתדל בהם, רוצה לומר הפעולות והמלאכות, כי כולם יפים בעתם, רוצה לומר לפי שעתם כדי שלא ישבתו המלאכות והידיעות.¹⁷ ואמר: "גם את העולם נתן בלבם אשר לא ימצא האדם את המעשה מראש ועד סוף", רצה לומר: כי מה שנתן בלבם תשוקה לדעת את העולם, שהיא חכמת הנמצאות.¹⁸ ואף על פי שהוא דבר שאי אפשר שיושג, כי אי אפשר לאדם שישגי את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף; עם כל זה, אותה תשוקה שנתן להם גם היא יפה בעתה כדי שלא תשבות המלאכה ההיא...¹⁹

בפסוק: "ושמן על ראשך אל יחסר". וגם במדרש, אם נאמר שמחשבה על תשובה כל יום היא בדרך של עשייה, בנייה, נטיעה ותיקון העולם (העולם מאיתנו), אזי אין סתירה בין הפסוקים.

¹⁴ במחצית השנייה של דברי רש"י הוא חוזר על מוטיבים שכבר ראינו לעיל. אבל בראש דבריו הוא מעלה רעיון שנשמע חדשני ומודרני: הקב"ה חילק את חכמת העולם בין בני האדם "לא נתן הכל בלב כל אחד ואחד, אלא זה קצת וזה קצת, כדי שלא ימצא האדם את כל מעשה הקב"ה לדעת אותו". מדע קולקטיבי. רעיון זה נבלע בהמשך דבריו ואנו נרצה לתור בעקבותיו. האם יש מצב שבחיבור הידע הכלל-אנושי המצטבר, יגיע האדם להבנה של מסתרי העולם וסוד בריאתו?

¹⁵ אמרנו שנדון בקטע הפסוק: "את הכל עשה יפה בעתו" בהזדמנות אחרת, אבל רש"י גרר אותנו חזרה לקשר ההדוק שבין כל חלקי פסוק יא (וכך גם אבן עזרא להלן) ולפיכך לא יכולנו שלא להביא מקור זה. אם יש עניין ליצור ולבנות ולעסוק בתיקון של עולם, איך נדאג לכך שבני האדם יעסקו בכל המלאכות הנדרשות? שלא תישאר אומנות או מלאכה שאף אחד לא ירצה בה? בא מר זוטרא בר טוביה ואומר: זו ההבטחה שבפסוק "את הכל עשה יפה בעתו". הקב"ה מִיָּפָה כל מלאכה בעיני בעליה. ראו חידושי מהרש"א על גמרא זו שחוזר גם לחלק השני של הפסוק, ואלה דבריו: "... ומסיים בהאי קרא: גם את העולם נתן בלבם וגו', שנתן בלב כל אומן ואומן שאומנתו יפה לו מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה וגו' דהיינו מעשה ואומנות אחרת כי אשר עשה האלהים שיעמוד באומנתו מראש ועד סוף". מה עשה הקב"ה יפה בעתו? את ריבוי הפנים של העשייה בעולם. ראו הדיון על האומניות השונות בסוף גמרא קידושין. כל אומן, אומנתו בלבו ומחשבתו, וזהו תיקון העולם הכללי. השוו עם דברי רש"י לעיל: "לא נתן הכל בלב כל אחד ואחד, אלא זה קצת וזה קצת". ראו דבריו [מעשה שמים ומעשה בשר ודם](#) בפרשת בראשית.

¹⁶ בסוף דבריו מביא אבן עזרא את הדעה שראינו לעיל שהעולם שניתן בלב בני האדם הוא חשקו של העולם הזה – עולם במובן הארצי והפשוט (שאנחנו מוסיפים לו את המילה "הזה"). אבל דעתו הוא היא ש"עולם" הוא הנצח, הקדמות, מה שמעל העולם הזה והזמן שבתוכו אנחנו חיים. (אפשר להעיר על דבריו שעולם במקרא הוא זמן ארוך, אבל עדיין במסגרת חיי העולם הזה, כמו: אחוזת עולם, ברית עולם, חוקת עולם, כך יאמינו לעולם ועוד. אבל לא נתווכח עם אבן עזרא). בני האדם מתעסקים בעיסוקים שונים ופחותים ("ענייני העולם הזה") כאילו כל הזמן שבעולם ברשותם, ולפיכך לא יכולים להבין את מעשה האלוהים מראש ועד סוף. נראה שאבן עזרא מתנגד למרבית הפירושים שראינו לעיל בשבח התעסקות האדם בבניית בית, הקמת משפחה וכו', והופך את הקערה על פיה. ההתעסקות הארצית, כאילו האדם צפוי לחיות חיי נצח והדברים החשובים יחכו, היא בעוכריו.

¹⁷ עד כאן על העיסוק בבניין העולם ותיקונו, כגמרא ברכות לעיל, קהלת רבה, תנחומא, רש"י ועוד. עד כאן על: "את הכל עשה יפה בעתו". אבל יש המשך לפסוק: "מִבְּלִי אֲשֶׁר לֹא יִמָּצֵא הָאָדָם אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים מֵרֵאשִׁית וְעַד סוֹף".

¹⁸ המדע וההבנה כיצד פועלים הדברים המצויים בעולמנו וסביבתו.

¹⁹ ולא שתמיד האדם יצליח להשיג מה שרצה, בוודאי לא את "החיים הנצחיים" כמו שיחשבו האנשים, שהרי מציאת האמת איננה מובטחת ו"לפעמים יהיה מה ששיגהו זולת האמת בעצמו". ולפיכך, נכנס כאן מוטיב השמחה כפי שהוא ממשך לבאר.

ועל כן אמר אחר זה: "ידעתי כי אין טוב בם כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו", כלומר, כי בכל אלו ההשתדלויות האנושיים אשר הידיעה מכללם, אין טוב אחר בהם כי אם לשמוח. כי כל אדם ישמח כשיתדל במלאכה מה מרצונו וישיג כונתו בה לפי דעתו, וגם מועיל לעשות טוב בחייו.²⁰

עקידת יצחק ויקרא שער סז (פרשת אמור) – הנהגה אנושית תחת השגחה

הפעולות הטבעיות הנמשכות אחר תקופות השנה יימשכו אחר סדר הסכמת ב"ד שבכל דור ודור, בין שוגגין בין מוטעין בין מזידין, והוא דבר נפלא ... ועל הענינים האלה אמר החכם שלמה: "את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף" (קהלת ב'). הנה על סדר הענין הטבעי בהנהגה אמר: "את הכל עשה יפה בעתו", כי הוא סדור נכון וקיים בלתי משתנה בעת מן העתים. אמנם על הסדור השני אשר לפי ההשגחה, אמר: "גם את העולם נתן בלבם", רצוני בלב החכמים יודעי העתים לפי התורה והמצוה כנזכר.²¹

דברי ירמיהו הלכות ברכות פרק א – ברכה על פלאי העולם

וכאשר נשכיל, נכלל באופנים ומינים שכתב רבינו²² הרגשת החפץ והרצון לדבר או לדברים, ובגדר בקשה והרגשת הנאת העולם, כמו שאמר החכם: "גם את העולם נתן בלבם". הרגשת הפלאה על סדרי הטבע ותהלוכה העולם וחילופיו וסדריו, והרגשת הכרת הטובה, אלה ההרגשות העוברים וחולפים גם בלב אדם המוסרי. ולכן נקבע בהם ברכה למען ע"ז עבור תמידתם וחוזק רישומם בנפש האדם יזכור הבורא תמיד וכמ"ש רבינו כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו בכל מעמד ומצב בכל הרגש אשר ימצא בו לבבו יהיה לברכה לו.²³

שבת שלום ומועדים לשמחה

מחלקי המים²⁴

מים אחרונים: בעקבות דברי רש"י לעיל (החלק הראשון) ודברי ספר העיקרים, דברי ירמיהו ועוד, נראה שאפשר ומותר לדורנו לתת את הפירוש שלו, בעקבות גילויי המדע הכבירים בדורות האחרונים. הקב"ה "עשה הכל יפה בעתו" וברא יקום מדהים ומופלא. הקב"ה גם נתן את תאוות חקר העולם בלבם של בני האדם ונתן לנו דעה, בינה והשכל לחקור את סודות העולם, צפונותיו וחוקיו. חקר העולם וודאי "אומנות יפה היא לו", לכל מי שבחר לעסוק במדע. הישגי המחקר

²⁰ נראה שעל דברים ברורים אלה של ר' יוסף אלבו (בספרד סוף מאה 14 תחילת מאה 15) אין להוסיף ואין לגרוע והם מדברים בעד עצמם. ואם חפשו מי שיוצא חוצץ כנגד הפירוש הפסימי של אבן עזרא לעיל, הרי הוא מונח לפנינו. "גם את העולם נתן בלבם" היא ה-תשוקה לדעת את העולם". תשוקה זו "יפה בעתה כדי שלא תשבות המלאכה ההיא", אמנם, בה בעת היא לעולם לא תבוא על סיפוקה "כי אי אפשר לאדם שישגי את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף", אבל יש בה הרבה מן העשייה והסיפוק. לפיכך יש לשלב בה את השמחה, כמו שאמר קהלת בהמשך דבריו: "ידעתי כי אין טוב בם כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו", וכמו שמסכם ר' יוסף אלבו: "כי בכל אלו ההשתדלויות האנושיים אשר הידיעה מכללם, אין טוב אחר בהם כי אם לשמוח. כי כל אדם ישמח כשיתדל במלאכה מה מרצונו וישיג כונתו בה לפי דעתו, וגם מועיל לעשות טוב בחייו". נראה

²¹ עקידת יצחק' הוא רבי יצחק ב"ר משה עראמה, ספרד מאה 15, רואה בפסוק 'שלנו' בסיס לכח של חכמים לקבוע את לוח השנה (ובשל קביעות אלה להטות חשבויות התלויים למשל בגיל האדם (עד בבית דין) אם הוא כבר גדול או עדיין קטן). "את הכל עשה יפה בעתו", הוא הטבע המסודר וכבר אצל רבן גמליאל בוויכוח הידוע עם ר' יהושע לגבי קביעת החודש (ראש השנה פרק ב משנה ט), חישוב הלוח המדעי תפס מקום חשוב וכיוון את העדים. אבל "גם את העולם נתן בליבם" הוא הכח של חכמים, שזוכה גם לסייעתא דשמיא ("לפי ההשגחה") לקבוע את מועדי השנה וקביעה זו מחייבת גם אם טעו, גם אם שגגו, גם אם עשו זאת במזיד! ובוודאי הכיר היטב ר' יצחק עראמה את דברי הרמב"ם בסוף פרק יז מהלכות קידוש החודש: "וטעם כל אלו החשבונות ... והראיה על כל דבר ודבר, היא חכמת התקופות והגימטריות שחברו בה חכמי יון ספרים הרבה והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים ... ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין למחבר בין שחברו אותו נביאים בין שחברו אותם גוים. שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמיתותו בראיות שאין בהם דופי, אין סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו אלא על הראייה שנתגלתה והטעם שנודע". "גם את העולם נתן בליבם" – בלבו של כל בן אנוש חכם בעולם שיודע ובקיא בחכמת האסטרונומיה והמתמטיקה.

²² הכוונה לרבי יהודה הנשיא שהתקין במשנה ברכות את ברכות ההודאה כפי שנראה להלן.

²³ 'דברי ירמיהו' הוא רבי ירמיהו לעזר, מורביה, מאה 18, בנו של רבי בנימין זאב וואלף. דברים אלה כתובים על דיני ברכות, על ברכות ההודאה (או ההודיה) שהם בשבח והלל לבריא: ברקים ורעמים, הרואה את הים הגדול, הרים גבוהים, מדבריות וכו' כנזכר במשנה וגמרא ברכות פרק תשיעי. אם ברכות הנהנין באות עקב הנאה גשמית והאיסור שלא ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה, ברכות ההודאה, שחלקן לפחות מקורו בהתפעלות מהטבע ומהעולם וצפונותיו, באים עקב "הרגשת הפלאה על סדרי הטבע ותהלוכה העולם וחילופיו וסדריו" ועל זה אמר קהלת: "גם את העולם נתן בליבם". הרגשת ההתפעלות מפלאי העולם מביאה ל"הרגשת הכרת הטובה" שהיא בלב האדם המוסרי "ולכן נקבע בהם ברכה למען ע"ז עבור תמידתם וחוזק רישומם בנפש האדם יזכור הבורא תמיד". האם מדען דתי שמגלה דבר חדש בטבע, או נתקל בתצפיות טבע ומדע ייחודיות, צריך לברך ברכה ההודאה? "עושה מעשה בראשית" "שכוחו וגבורתו מלאים עולם"? ואנחנו שמתבשרים על גילויי המדע וחידושי נברך: "ברוך שחלק מחכמתו לבשר ודם"? למה לא, בעצם?

²⁴ "ניסוח המים בחג כדי שיתברכו עליך מי גשמים" (תוספתא סוכה ג יח).

המדעי הם פרי 'עבודת צוות', כל מדען ברחבי העולם תורם את פיסת המידע שלו בפסיפס הענק – "לא נתן הכל בלב כל אחד ואחד, אלא זה קצת וזה קצת", כלשון רש"י לעיל. הישגי המדע גם בנויים משרשרת הדורות. כל דור עורך את תצפיותיו וניסוייו, מתעד אותן, ומעבירם לדור הבא.²⁵ תיאוריות עולות ומתחלפות והתובנה האנושית הולכת ומועשרת. אבל גם למחקר הגלובלי הזה יש גבול, יש 'תקרת זכוכית', ולעולם לא יגיע האדם עד הקצה והתכלית של הטבע והבריאה ולא ימצא "אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים מֵרֵאשִׁית וְעַד סוֹף".

²⁵ מוטיב זה של העברת הידע וגיבושו בשרשרת הדורות קצת חסר בקהלת ובמדרשים עליו. ברור לכל שאף אדם בודד, גם לא כל חכמי דור מסוים, יכולים ל"הבין את העולם". זו התשובה האמתית לספקנות של קהלת, מה שמצוי בסיפור על אדריאנוס והזקן שנטע תאנים (תנחומא קדושים והערה 12).